

Bến

Lễ hội cổ truyền của người Việt

Cấu trúc & thành tố

Sách tặng

NHÀ XUẤT BẢN KHOA HỌC XÃ HỘI

**LỄ HỘI CỔ TRUYỀN CỦA NGƯỜI VIỆT:
CẤU TRÚC VÀ THÀNH TỐ**

Biên mục trên xuất bản phẩm của Thư viện Quốc gia Việt Nam

Nguyễn Chí Bền

Lễ hội cổ truyền của người Việt: cấu trúc và thành tố / Nguyễn Chí Bền. - H. : Khoa học xã hội, 2015. - 896tr. : minh hoạ ; 24cm

ĐTTS ghi: Viện Văn hoá Nghệ thuật Việt Nam. - Thư mục: tr. 358-382.
- Phụ lục: tr. 383-764

1. Lễ hội cổ truyền 2. Cấu trúc 3. Thành tố 4. Việt Nam

394.269597 - dc23

KXF0062p-CIP

NGUYỄN CHÍ BÈN

LỄ HỘI CỔ TRUYỀN
CỦA NGƯỜI VIỆT:
CẤU TRÚC VÀ THÀNH TỐ

NHÀ XUẤT BẢN KHOA HỌC XÃ HỘI
HÀ NỘI - 2015

DANH MỤC CÁC CHỮ VIẾT TẮT

Bdd.	Bài đã dẫn
GS.	Giáo sư
H.	Hà Nội
NCS.	Nghiên cứu sinh
Nxb.	Nhà xuất bản
Nxb. CTQG	Nhà xuất bản Chính trị Quốc gia
Nxb. KHXH	Nhà xuất bản Khoa học xã hội
Nxb. VHTT	Nhà xuất bản Văn hóa Thông tin
Nxb. VHDT	Nhà xuất bản Văn hóa dân tộc
PGS.	Phó Giáo sư
S.	Sài Gòn
Sdd.	Sách đã dẫn
ThS.	Thạc sĩ
Tlđđ.	Tài liệu đã dẫn
TP. HCM	Thành phố Hồ Chí Minh
Tr.	Trang
TS.	Tiến sĩ
UBND	Ủy ban nhân dân

LỜI NÓI ĐẦU

Năm 2000, khi cùng một số đồng nghiệp ở Tạp chí Văn hóa Nghệ thuật làm cuốn sách *Kho tàng lễ hội cổ truyền Việt Nam*, viết "Tổng quan về kho tàng lễ hội cổ truyền Việt Nam", tôi đã trình bày một quan niệm của mình về lễ hội cổ truyền từ góc nhìn thành tố của loại hình này. Khi ấy, tôi cho rằng, lễ hội cổ truyền là một thực thể gồm các thành tố: nhân vật thờ; trò diễn; các vật dâng cúng và nghi thức thờ cúng. Từ ấy đến nay, tôi vẫn suy nghĩ, tìm đọc những công trình có liên quan, kiểm chứng những suy nghĩ của mình khi đi điền dã các lễ hội của người Việt ở mọi miền của đất nước.

Vì thế, tôi dự kiến giải quyết vấn đề từng theo đuổi những năm qua trong một chuyên luận với nhan đề *Lễ hội cổ truyền của người Việt: cấu trúc và thành tố*. Ngoài việc nhìn lại tiến trình sưu tầm, nghiên cứu lễ hội cổ truyền của người Việt ở chương 1, xuất phát từ chủ thể sáng tạo, để tiếp cận vấn đề cấu trúc, các thành tố và quan hệ giữa các thành tố, rồi xem xét nên bảo tồn và phát huy lễ hội cổ truyền của người Việt như thế nào? Cùng với phần chính văn, tôi xin thống kê các vấn đề đặt ra trong lễ hội cổ truyền qua các công trình đã công bố của những người đi trước về nhân vật thờ, các thành tố hiện hữu, các thành tố tàng ẩn nhưng hiện hữu trong thời gian thiêng, tập hợp lại thành phụ lục, nối kết với phần chính văn, làm rõ hơn các vấn đề của chính văn, cùng với phụ lục ảnh theo cấu trúc lễ hội và các thành tố của lễ hội cổ truyền của người Việt mà tôi đã chụp trong quá trình đi điền dã những năm qua.

Chuyên luận này không thể hoàn thành được nếu không có sự cộng tác hữu hiệu của vợ tôi: Hoàng Thị Bạch Liên, ThS. Ngữ văn, trong việc làm các thống kê từ nhiều nguồn tư liệu khác nhau, để có

các phụ lục từ 1 đến 6 (trừ mục III của phụ lục I và mục C.1 của phụ lục 2) trong chuyên luận này.

Trong quá trình nghiên cứu và hoàn thành bản thảo, tôi đã nhận được sự giúp đỡ về tư liệu của TS. Trần Đình Hằng, TS. Phan Phương Anh, TS. Bùi Hoài Sơn, TS. Đinh Văn Hạnh, ThS. Trần Thị Thùy, Phòng Thư viện và Tạp chí Văn hóa học của Viện Văn hóa Nghệ thuật Việt Nam v.v..., sự góp ý chân thành, thẳng thắn và khoa học, sự động viên khích lệ của các vị như GS.TS. Lương Văn Hy (Đại học Toronto, Canada), GS.TS. Nguyễn Xuân Kính, PGS.TS. Trần Đức Ngôn, PGS.TS. Nguyễn Thị Hiền, PGS.TS. Bùi Quang Thanh, TS. Từ Thị Loan, TS. Phạm Lan Oanh, TS. Võ Thị Hoàng Lan, ThS. Nguyễn Thị Thu Hương, v.v... Nhân cuốn sách ra mắt bạn đọc lần đầu tiên, tôi xin bày tỏ lòng cảm ơn chung.

Có thể công trình còn có những sơ xuất, những hạn chế mà sức vóc một người khó có thể vượt qua được, bởi vấn đề cấu trúc, thành tố của lễ hội cổ truyền của người Việt không thể nói là vấn đề nhỏ, đơn giản, mà là một vấn đề lớn, phức tạp. Tôi mong sẽ nhận được sự chỉ giáo của các bậc cao minh, các bậc thức giả, những người nặng lòng với di sản của các thế hệ tiền nhân, để những lần xuất bản sau, cuốn sách sẽ tốt hơn.

Nghiên cứu lễ hội cổ truyền của người Việt từ góc nhìn cấu trúc và thành tố là một cách tiếp cận mới. Không mong ước gì hơn, tôi chỉ mong công trình *Lễ hội cổ truyền của người Việt, cấu trúc và thành tố* của mình góp thêm một đóng góp nhỏ nhoi vào tiến trình nghiên cứu lễ hội cổ truyền của người Việt vốn đã có nhiều thành tựu to lớn của giới nghiên cứu văn hóa dân gian.

Tác giả

MỞ ĐẦU

Đã trải qua hàng trăm năm sưu tầm nghiên cứu lễ hội cổ truyền của các dân tộc ở Việt Nam, đến nay, lễ hội cổ truyền không còn là câu chuyện mới mẻ. Cảm giác ngạc nhiên, thích thú của công chúng, du khách, mỗi khi đến chứng kiến, quan sát một lễ hội ở một làng quê nào đó đã nhạt dần không còn như cuối thập niên tám mươi, đầu thập niên chín mươi của thế kỷ trước. Nghiên cứu lễ hội cổ truyền đã có nhiều công trình sáng giá ra mắt bạn đọc trong thập kỷ tám mươi, chín mươi của thế kỷ trước và những năm đầu của thế kỷ này. Vậy nghiên cứu lễ hội cổ truyền, đến hôm nay có phải đã giải quyết trọn vẹn các vấn đề khoa học, cả lý luận lẫn thực tiễn?! Trong một chừng mực nào đó, tôi nghĩ rằng vẫn cần thiết phải tiếp cận và nghiên cứu lễ hội cổ truyền nói chung, lễ hội cổ truyền của người Việt nói riêng.

1. Góp thêm tư liệu và nhận định về bản sắc văn hóa dân tộc

GS. Đinh Gia Khánh (1), trong cuốn sách có tính chất nền tảng của ngành văn hóa dân gian, từng có một khẳng định xác đáng rằng: "lễ hội là thời điểm mạnh trong sinh hoạt cộng đồng"¹. Nó là một sinh hoạt văn hóa cộng đồng, nhưng đó lại là một hiện tượng văn hóa được trao truyền từ thế hệ này qua thế hệ khác, như một mạch nước ngầm không vơi cạn. Nếu có thể tạm phân định một cách tương đối, bất kỳ nền văn hóa của mỗi quốc gia, dân tộc, đều có hai dòng chảy: một là dòng chảy văn hóa của các thế hệ tiền nhân đến với thế hệ đương đại; hai là những sáng tạo văn hóa của thế hệ đương đại. Trong dòng chảy của văn hóa các thế hệ tiền nhân đến với thế hệ hôm nay, lễ hội là một thành tố văn hóa đặc biệt. Trên dòng sông thời gian, lễ hội như một thực thể chảy qua những

1. *Trên đường tìm hiểu văn hóa dân gian*, Nxb. KHXH, H., 1989, tr. 141.

bờ xa bãi lạ, lắng đọng nhiều lớp văn hóa - tín ngưỡng khác nhau. Đáng lưu ý trong những lớp phủ sa ấy là những tín ngưỡng gắn bó với các nhân vật phụng thờ chứa đựng những quan niệm về triết lý, nhân sinh, về thế giới quan của con người Việt Nam. Nhận định của GS.TS. Nguyễn Văn Huyền về tục thờ cúng thần tiên: "Thông qua nghiên cứu đạo thờ cúng này cũng như những đạo thờ cúng khác, người ta có thể một ngày nào đó chứng minh được vai trò lịch sử mà nhân dân Việt Nam đã đóng góp vào sự hình thành các khái niệm tôn giáo và các chủ đề của văn học vùng Đông Á.

Nhân dân ta không phải lúc nào cũng nô lệ sao chép Trung Quốc; nhân dân ta đã tạo cho mình một cuộc sống riêng mà, qua quá trình lịch sử nhiều thế kỷ, họ đã trẻ hoá bằng những đóng góp mới ít nhiều theo những tư tưởng của Việt Nam"¹, là một nhận xét chí lý, không chỉ đúng với tục thờ cúng thần tiên, mà cũng đúng với kho tàng lễ hội cổ truyền của người Việt nói riêng, các dân tộc ở Việt Nam nói chung. Bởi vậy, nghiên cứu lễ hội cổ truyền sẽ là cơ hội để chúng ta hiểu sâu hơn, cận kề hơn triết lý, tư tưởng của các thế hệ tiền nhân gửi gắm, lưu giữ trong lễ hội cổ truyền. Ứng xử với thiên nhiên, xã hội và chính mình, tất cả những triết lý ấy lắng đọng trong lễ hội cổ truyền, được trao truyền từ thế hệ này qua thế hệ khác. Những triết lý, tư tưởng ấy của các thế hệ tiền nhân là yếu tố quan trọng để tạo ra bản sắc văn hóa dân tộc. Giải mã các biểu tượng, tiếp cận những triết lý, tư tưởng người Việt gửi gắm trong lễ hội cổ truyền của họ, sẽ có thêm những tư liệu và nhận định cho việc nghiên cứu bản sắc văn hóa của người Việt.

2. Góp thêm tiếng nói vào công cuộc xây dựng và phát triển nền văn hóa Việt Nam tiên tiến đậm đà bản sắc dân tộc

Để xây dựng và phát triển nền văn hóa Việt Nam tiên tiến đậm đà bản sắc dân tộc, đương nhiên có vấn đề kế thừa di sản văn hóa, cả vật thể lẫn phi vật thể của các thế hệ tiền nhân. Trong các thành tố của di sản văn hóa, lễ hội là một thành tố chứa đựng nhiều yếu tố

1. *Tục thờ cúng thần tiên ở Việt Nam*, Nhà in Viễn Đông, H., 1944, in lại trong *Góp phần nghiên cứu văn hoá Việt Nam*, tập 2, Nxb. KHXH, H., 1996, tr. 214.

nhạy cảm, có tác động mạnh mẽ đến cộng đồng. Không phải không có những yếu tố không thích ứng, không phù hợp với cuộc sống hôm nay trong kho tàng lễ hội cổ truyền của các dân tộc trên đất nước Việt Nam. Câu châm ngôn của phương Tây: *không thể vì chấu nước bẩn mà hắt cả đũa tre đang ngồi trong chấu nước cùng chấu nước bẩn đi luôn* là một lời khuyên hữu dụng cho câu chuyện kế thừa và phát huy kho tàng lễ hội của các dân tộc ở Việt Nam. Vấn đề đặt ra là, trong các thành tố của lễ hội cổ truyền, thành tố nào có thể kế thừa, thành tố nào không còn phù hợp với nhu cầu của con người trong xã hội đương đại, thành tố nào chứa đựng những yếu tố lạc hậu không nên phát huy trong một xã hội văn minh. Câu thơ của nhà thơ Chế Lan Viên:

*Tay cần lại của cha ông từng nắm đất
Rồi giữ gìn. Bằng chính máu xương ta*

Phải chăng là đúng với trường hợp này. Câu chuyện lễ hội cổ truyền trong xã hội đương đại, tự thân nó đã bao hàm hai khía cạnh phải giải quyết: i/ là một thời điểm "mạnh" trong đời sống của cộng đồng, lễ hội được trao truyền từ thế hệ này qua thế hệ khác, lễ hội cổ truyền là thành tố có sức sống, sức lan tỏa trong xã hội đương đại, việc kế thừa giá trị của lễ hội cổ truyền đương nhiên sẽ xuất hiện; ii/ câu chuyện kế thừa chỉ có thể có hiệu quả khi chúng ta biết rõ sẽ kế thừa thành tố nào, kế thừa đến đâu! Nền văn hóa Việt Nam tiên tiến đậm đà bản sắc dân tộc, không đứt đoạn với dòng chảy văn hóa cổ truyền, luôn bao hàm trong nó các thành tố của văn hóa cổ truyền, nhất là lễ hội. Bởi vậy, nghiên cứu lễ hội cổ truyền của người Việt luôn luôn là một công việc quan trọng trong công tác nghiên cứu văn hóa nói chung và văn hóa dân gian nói riêng hôm nay.

3. Lễ hội cổ truyền, một chỉnh thể nguyên hợp và tiếp cận tổng thể

Là một loại hình của văn hóa dân gian, lễ hội cổ truyền tồn tại trong một tổng thể, các thành tố có quan hệ lẫn nhau và chi phối lẫn nhau. Vấn đề đặt ra là cần coi lễ hội như một tổng thể, tiếp cận lễ hội một cách tổng thể, chứ không dừng ở mỗi lễ hội cá biệt, cụ thể. Mỗi lễ